

ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ОБОВ'ЯЗКОВИХ АДВЕРБІАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ ІЗ ЦІЛЬОВОЮ СЕМАНТИКОЮ

У статті з'ясовано проблему функціонування прийменниково-відмінкових форм обов'язкових адвербіальних синтаксем із цільовою семантикою в сучасній українській літературній мові; проаналізовано їхні семантико-синтаксичні особливості в структурі простого речення.

Ключові слова: прийменниково-відмінкова форма, обов'язкова синтаксема, цільова семантика, адвербіальний компонент, просте речення.

Сучасна лінгвістика ґрунтується на багатоплановому дослідженні мовних одиниць. В україністиці останнім часом запанував функціональний підхід, центральним поняттям якого є синтаксема. Цей підхід базується на ролі прийменниково-відмінкових форм адвербіальних синтаксем у семантико-синтаксичній структурі простого речення.

Актуальною залишається проблема обов'язкових адвербіальних синтаксем із цільовою семантикою, оскільки немає ґрунтовного опису специфіки цього мовного явища, доказом чого є відсутність в україністиці монографічних праць із цієї теми. Окремі елементи прийменниково-відмінкових форм цільової семантики досліджували такі вчені, як І.Р. Вихованець, Г.І. Гамова, А.П. Грищенко, А.П. Загнітко, З.І. Іваненко, М.В. Мірченко, М.І. Степаненко та ін.

Мета пропонованої наукової розвідки полягає в аналізі прийменниково-відмінкових форм обов'язкових цільових синтаксем сучасної української мови, визначенні їхніх семантико-синтаксичних ознак у структурі простого речення.

Об'єктом статті стали прості речення з облігаторними цільовими поширювачами.

Предмет дослідження – прийменниково-відмінкові форми як засоби вираження обов'язкових адвербіально-інтенціальних синтаксем.

Цільове значення, або значення мети, є одним із центральних у системі логічних прийменників [5, 222]. Дослідниця категорії причини Л. Дубовик зауважує, що причинові зв'язки характерні для світу природи, а світові людини притаманні цільові, оскільки причина асоціюється з ненормативними явищами й негативною оцінкою, а мета – з позитивними подіями й оцінкою. Мета пов'язана з активною дією; незрозумілість дії людина співвідносить з невиявленням її мети. Значення причини й мети пов'язані онтологічно, оскільки бажання досягти мети постає причиною дії [8, 34]. В. Лещенко вважає, що цільові відношення є важливим складником широкої семантичної категорії (і відповідного функціонально-семантичного поля) зумовленості [12, 104].

На думку З. Іваненко, прийменникові конструкції мети в сучасній українській мові – одне з мікрополів у складній системі макрополя адвербіального значення. Мікрополе мети у свою чергу об'єднує два семантико-синтаксичних ряди, або підмікрополя. Кожен із цих рядів у межах цільових відношень відтворює специфічні відтінки, зумовлені лексичним наповненням прийменникових конструкцій. Перший семантико-синтаксичний ряд становлять структури з прийменниками *для, на, до, в, під, з метою*, що виражають відношення власне мети або призначення дії чи об'єкта. До другого ряду належать конструкції з прийменниками *задля, заради, ради, про, в ім'я, в інтересах*. Вони передають здебільшого причиново-цільові відношення або позначають особу чи предмет, заради яких відбувається дія. Усі прийменникові структури мети об'єднуються в одне мікрополе на підставі спільного значення мотивації дії. Але якщо в конструкціях першого підмікрополя поняття мотивації виступає тільки як мета дії, то в структурах другого підмікрополя це ж поняття мотивації передається як мета дії, ускладнена відтінками причинового значення [10, 3 – 4].

І. Вихованець указував, що значення мети ґрунтується на семантичних ознаках наступності у плані часової перспективи, гіпотетичної модальності бажаності, специфіки події, що виступає бажаним наслідком. За семантичними особливостями прийменниково-відмінкові форми в цільовій функції він поділив на дві підгрупи:

- ті, що виражають значення власне мети (прийменники *для, на, з метою, на предмет, під, по, за, в, про* у поєднанні з непрямими відмінками іменників);
- ті, що передають семантичний відтінок присвяти (прийменники *задля, заради, в інтересах, в ім'я* з родовим відмінком іменників) [4, 150].

Основним засобом вираження мети в сучасній українській мові є спеціалізований прийменник *для*, його стильовими еквівалентами виступають прийменники з *метою* (переважно науковий стиль), *на предмет* (офіційно-діловий стиль) [5, 224].

А. Загнітко та Н. Загнітко до прийменниково-відмінкових форм зі значенням мети відносять такі: В/У+Nacc, ВО+Nacc, ДЛЯ+Ngen, З/ЗІ/ІЗ/ЗО+Ninst, ЗАДЛЯ+Ngen, ЗАРАДИ+Ngen, НА+Nacc, ПІД+Nacc, ПО+Nloc, ПОПІД+Nacc, ПРО+Nacc, РАДИ+Ngen, З МЕТОЮ+Ngen, В ІНТЕРЕСАХ+Ngen, З НАГОДИ+Ngen, НА ВИПАДОК+Ngen, В ІМ'Я+Ngen, НА ГОРЕ+Ndat, НА СПОГАД+Ndat, НА СПОГАД ПРО+Nacc, НА ЗГАДКУ ПРО+Nacc, З ПРИМХИ+Ngen, НА БЛАГО+Ngen, НА ВІДДЯКУ ЗА/У ВІДДЯКУ ЗА+Nacc, НА ВІДЗНАКУ+Ndat, НА ДОКАЗ+Ngen, НА ДОПОМОГУ+Ndat, НА ЗАХИСТ+Ngen, НА ПІДКРІПЛЕННЯ+Ngen, НА ПАМ'ЯТЬ ПРО+Nacc, НА ПІДТВЕРДЖЕННЯ+Ngen, НА ПІДТРИМКУ/У ПІДТРИМКУ+Ngen, НА ШКОДУ+Ndat, У ПОШУКАХ/В ПОШУКАХ+Ngen. Цей розряд постійно поповнюють нові конструкції з різноманітними семантичними відтінками [9, 136 – 137].

Г. Балабан у межах групи логічних прийменників виокремлює семантичну підгрупу мети. Розряд прийменників мети доповнено такими одиницями: з надією на, у надії на/в надії на, на виконання, на благо, на угоду, на захист, на згадку про, на зміну, на підтримку, на радість, на шкоду, у гонитві за/в гонитві за, у пошуках/в пошуках, у пам'ять про/в пам'ять про [1, 120].

Говорячи про обов'язкові адвербіальні синтаксеми з цільовою семантикою, слід зазначити, що їхня поява зумовлена інформативністю дієслова-предиката, тобто його семантичною самодостатністю або несамодостатністю. До вербативів, які програмують облігаторний цільовий поширювач, необхідно віднести дієслова із семантикою біологічного буття (*народитися*), а також вербативи зі значенням використання, застосування (*використовуватися, застосовуватися, уживатися, іти* ("бути призначеним, використовуватися для чого-небудь"), створення (*створюватися, виготовлятися, вироблятися, робитися*), волевиявлення, впливу на суб'єкт, взаємозалежності, володіння, анулювання, загальної діяльності (*заборонятися, дозволятися, ігноруватися, доповідатися, інформуватися, оприлюднюватися, розкриватися, розтаємничуватися, узгоджуватися, координуватися, виплачуватися, витрачатися, розбазарюватися, роздаватися, захищатися, консервуватися, заощаджуватися, анулюватися, ремонтуватися, лагодитися*) [17, 31], напр.: *Я народилася для звичайного життя* (М. Рудь, 144); *Історизми використовуються для правдивої характеристики суспільства певного історичного періоду, для створення колориту доби* (С. Дорошенко, 57); *В'яз використовується для в'язання постолів* (Дивослово, 7); *Абрикосовий клей [камедь] іде на виготовлення гуміарабіку* (М. Курдюк, 89); *Листування забороняється з метою утримання інформації* (Дивослово, 13).

У сучасній українській мові цільову семантику обов'язкових адвербіальних синтаксем репрезентовано двома підгрупами: власне мети та мети з відтінком присвяти. Семантику власне мети реалізують прийменниково-відмінкові конструкції ДЛЯ+Ngen, З МЕТОЮ+Ngen, НА ПРЕДМЕТ+Ngen, У ПОШУКАХ/В ПОШУКАХ+Ngen, НА ВИКОНАННЯ+Ngen, НА+Nacc, ПІД+Nacc, ПРО+Nacc, ПО+Nacc, В/У+Nacc, НА ЗГАДКУ ПРО+Nacc, У ПАМ'ЯТЬ ПРО/В ПАМ'ЯТЬ ПРО+Nacc, У ГОНИТВІ ЗА/В ГОНИТВІ ЗА+Ninst. Значення мети з відтінком присвяти репрезентують прийменниково-відмінкові структури ЗАДЛЯ+Ngen, РАДИ+Ngen, ЗАРАДИ+Ngen, В ІМ'Я+Ngen, НА БЛАГО+Ngen, НА ЗАХИСТ+Ngen, НА ЗМІНУ+Ngen, НА ПІДТРИМКУ+Ngen, НА РАДІСТЬ+Ngen, НА ШКОДУ+Ngen та конструкції НА ДОГОДУ+Ndat, НА ЗМІНУ+Ndat, НА РАДІСТЬ+Ndat, НА ШКОДУ+Ndat.

Основним засобом вираження власне мети є прийменниково-відмінкова форма обов'язкових цільових синтаксем ДЛЯ+Ngen, напр.: *...мене родила мати Для життя, для щастя, для бід* (В. Симоненко, 38); *Велику Китайську стіну використовували для захисту від гуннів* (М. Котляр, С. Кульчицький, 24). Заповнювачами припредикатної позиції виступають прийменники та іменники – назви абстрактних понять, конкретних предметів. Стильовими еквівалентами конструкції ДЛЯ+Ngen є прийменниково-відмінкові форми З МЕТОЮ+Ngen та НА ПРЕДМЕТ+Ngen, напр.: *З метою яскравого, виразного змалювання образів використовують складні утворення такого типу* (С. Дорошенко, 118); *Проект закону оприлюднено на предмет обговорення...* (Україна молода, 2). Конструкції З МЕТОЮ+Ngen, НА ПРЕДМЕТ+Ngen функціонують переважно в науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях. У ролі адвербіальних компонентів зафіксовано віддієслівні іменники.

До підгрупи власне мети слід віднести такі прийменниково-відмінкові форми облігаторних цільових поширювачів: У ПОШУКАХ/В ПОШУКАХ+Ngen, НА ВИКОНАННЯ+Ngen, напр.: *У пошуках правди народжується істина* (М. Рудь, 286); *На*

виконання рішення суду було анульовано заборгованість... (Урядовий кур'єр, 3). Ці конструкції поширені в різних функціональних стилях, проте вони не синонімічні. Варто зазначити, що прийменник *у пошуках/в пошуках*, крім цільової семантики, передає ще й причину [16, 339].

Значення мети з відтінком присвяти виражають абсолютно тотожні за значенням прийменниково-відмінкові форми обов'язкових цільових синтаксем ЗАДЛЯ+Ngen, РАДИ+Ngen, ЗАРАДИ+Ngen, В ІМ'Я+Ngen, напр.: *Задля власного щастя зробив це* (А. Чайковський, 417); *Вона... все зробить заради Юрка* (М. Рудь, 56). Такі конструкції в сучасній українській літературній мові вживають на позначення дії, що є поштовхом, приводом до чогось. Роль адвербіально-інтенціонального компонента виконують іменники – назви осіб, конкретних та абстрактних понять. Прийменниково-відмінкова форма В ІМ'Я+Ngen вказує на об'єкт, в ім'я якого щось здійснюється (негативне чи позитивне), напр.: *Він захищав її в ім'я науки* (О. Черногуз, 223).

Виразниками семантики присвяти є конструкції НА БЛАГО+Ngen, НА ЗАХИСТ+Ngen, НА ЗМІНУ+Ngen, НА ПІДТРИМКУ+Ngen, НА РАДІСТЬ+Ngen, НА ШКОДУ+Ngen. Кожна з них спрямована на вираження певного відтінку цільового значення. Зокрема, прагнення підтримати когось, порадувати виражають прийменниково-відмінкові форми НА БЛАГО+Ngen, НА ПІДТРИМКУ+Ngen, НА РАДІСТЬ+Ngen, напр.: *Вони зробили це на благо нашої держави* (Українська правда, 4); *На радість митців з усієї України була створена творча майстерня* (Україна молода, 5). Аналізовані структури виступають синонімічними до конструкцій ДЛЯ+Ngen та НА КОРИСТЬ+Ndat, напр.: *Невизначеність у політиці НАТО може піти на користь Україні* (Урядовий кур'єр, 2). На заміні кого-, чого-небудь акцентує прийменник *на* зміну, який може поєднуватися з формами родового та давального відмінків, напр.: *На зміну старої влади народжуються нові політичні сили* (Українська правда, 3); *На зміну біг-бордам ідуть світлодіодні екрани* (Україна молода, 8). Виразником семантики присвяти, проте вже з негативним відтінком, виступає прийменниково-відмінкова форма НА ШКОДУ+Ngen, напр.: *Цю інформацію було використано на шкоду України* (Україна молода, 6). Зрідка вживана конструкція НА ЗАХИСТ+Ngen функціонує в публіцистичному стилі, напр.: *Лауреати премії Стуса скоординувалися на захист скверу імені поета* (Українська правда, 4). Прийменниково-відмінкові форми обов'язкових цільових синтаксем НА ЗМІНУ+Ngen, НА ЗАХИСТ+Ngen, НА ШКОДУ+Ngen уживають рідко, оскільки регулярним для них є поєднання з давальним відмінком.

Кілька похідних прийменників уживаються для вираження значення “недиференційованої зумовленості, нерозчленованої мотивації”. Серед них – *на честь*, *на знак*, що поєднуються з формою родового відмінка, напр.: *На знак найвищої поваги відремонтували Будинок ветеранів* (Україна молода, 5); *Це було зроблено на честь 200-річчя із дня народження М.В. Гоголя* (Україна молода, 8).

Прийменниково-відмінкові конструкції обов'язкових цільових синтаксем із знахідним відмінком функціонують зі значенням власне мети. Форма знахідного відмінка поєднується з прийменниками *на*, *по*, *під*, *про*, *у/в*, *у надії на/в надії на*, *на згадку про*, *у пам'ять про/в пам'ять про*.

Домінантна роль належить прийменниково-відмінковій конструкції НА+Насс, напр.: *Свої заощадження витратила на той останній суд* (М. Рудь, 315); *Виладив це якийсь невольник-італієць на втіху його світлості наші...* (А. Чайковський, 135). Виразниками адвербіального значення виступають іменники різної семантики. Як зауважує І. Вихованець, з-поміж прийменників цільового значення, що поєднуються з формою знахідного відмінка, найбільшу продуктивність мають прийменники *на* і *по* [5, 160]. Прийменниково-відмінкова форма ПО+Насс позначає об'єкт, що є метою руху, напр.: *Завтра мій батько збирається по рибу...* (В. Барка, 87). Виражаючи цільову семантику, прийменник *по* у знахідному відмінку поєднується з лексемами – найменуваннями конкретних предметів, продуктів харчування тощо.

В обов'язковій адвербіальній позиції прийменникова конструкція ПІД+Насс указує на мету дії, на мету використання або призначення предмета, особи, напр.: *Всю площу було використано під одну культуру* (В. Большак, 163). Периферійними елементами можна вважати структури В/У+Насс і ПРО+Насс. Прийменниково-відмінкова форма ПРО+Насс виступає в ролі адвербіальної синтаксеми з цільовою семантикою. У цій позиції конструкція означає “ціль”, напр.: *Я заощаджував про всяк випадок* (О. Черногуз, 337). Уживання прийменниково-відмінкової форми В/У+Насс у сучасній українській мові обмежене, напр.: *Цю річ виготовлено в подарунок Петрові* (М. Рудь, 502).

Тотожними за значенням виступають облігаторні цільові поширювачі НА ЗГАДКУ ПРО+Насс та В ПАМ'ЯТЬ ПРО/У ПАМ'ЯТЬ ПРО+Насс, що виражають семантику “пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь”, напр.: *На згадку про українську революцію 2004 року... створюються сорти тюльпанів помаранчевого кольору* (Україна молода, 6); *В пам'ять про жертв Голодоморів створено сквер на Сумщині* (Українська правда, 3). Прийменниково-відмінкова форма У ВІДПОВІДЬ НА+Насс передає значення “недиференційованої зумовленості, нерозчленованої мотивації”, напр.: *У відповідь на звинувачення він почав захищатися* (О. Черногуз, 157).

Прийменниково-відмінкові форми обов'язкових цільових синтаксем з орудним відмінком становлять лише підгрупу власне мети, яка репрезентована конструкціями ЗА+Ninst та У ГОНИТВІ ЗА/В ГОНИТВІ ЗА+Ninst. Ці структури виконують адвербіальну функцію. Зокрема, власне цільове значення, тобто мету дії, прийменникова конструкція ЗА+Ninst виражає при дієсловах руху, дії, напр.: *Одарка побігла... за сиром і маслом* (У. Самчук, 291). У ролі адвербіальних компонентів зафіксовано назви продуктів харчування, абстрактні й конкретні номінації, назви явищ природи, дій або станів тощо. Прийменниково-відмінкова форма У ГОНИТВІ ЗА/В ГОНИТВІ ЗА+Ninst експлікує семантику власне мети, напр.: *У гонимві за матеріальними благами ігноруються духовні цінності* (Україна молода, 7). Виразниками значення адвербіальності виступають іменники – назви абстрактних та конкретних понять.

Прийменниково-відмінкові форми облігаторних цільових поширювачів із давальним відмінком представлені семантикою мети з відтінком присвяти. Виразниками такого значення виступають структури НА РАДІСТЬ+Ndat, НА ШКОДУ+Ndat, НА ДОГОДУ+Ndat, НА ЗМІНУ+Ndat. Бажання когось порадувати підкреслює конструкція НА РАДІСТЬ+Ndat, напр.: *На радість присутнім розкрився його поетичний талант* (В. Большак, 107). Із негативним відтінком функціонує структура НА ШКОДУ+Ndat, напр.: *Документи оприлюднили на шкоду національним інтересам держави* (Урядовий кур'єр, 2). Прийменниково-відмінкова форма НА ДОГОДУ+Ndat передає у текстах також негативний відтінок, напр.: *Це було зроблено на угоду Росії* (Україна молода, 4).

Спостереження над функціонуванням обов'язкових цільових поширювачів у простих реченнях сучасної української літературної мови засвідчують, що адвербіальні компоненти в прийменниково-відмінкових формах відповідної семантики репрезентовані іменниками – назвами дій і процесів, як-от: *дослідження, помилування, перекитування, з'ясування, вирощування, затоплення, рекламування, підтвердження, збільшення, формування, знезараження, ознайомлення, випробування, покриття, вдосконалення, оволодіння, проводи* тощо. Частотність використання конкретних іменників у зазначеній функції є помітно меншою. Серед іменників цього типу переважають назви істот, речовин, конкретних предметів: *дівчата, хлопці, парубки, золото, пиво, вино, сцена, сорочка* тощо.

Отже, прийменниково-відмінкові форми облігаторних адвербіальних синтаксем із цільовою семантикою залежать від предикативної основи речення. Пріоритетна роль належить обов'язковим конструкціям із родовим відмінком, оскільки їхній семантичний потенціал репрезентований двома підгрупами: власне мети та мети з відтінком присвяти. Прийменниково-відмінкові форми облігаторних цільових поширювачів із знахідним відмінком представлені однією підгрупою зі значенням власне мети. До периферійних прийменниково-відмінкових форм обов'язкових адвербіальних синтаксем із цільовою семантикою належать конструкції з давальним та орудним відмінками.

У пропонованій статті зосереджено увагу лише на одному з аспектів вивчення облігаторних цільових поширювачів, а саме їхніх прийменниково-відмінкових формах. Подальші наукові розвідки в цьому плані передбачають ґрунтовний опис семантичних типів обов'язкової цільової синтаксеми, що дасть змогу здійснити системний функціональний аналіз цієї синтаксичної одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : дис. ... кандидата філол. наук : 10. 02. 01 / Балабан Галина Степанівна. – К., 2007. – 283 с.
2. Барка В. К. Жовтий князь / В. К. Барка. – К. : Школа, 2009. – 256 с.
3. Большак В. Г. Не проспекти роси : [роман] / В. Г. Большак. – К. : Рад. письменник, 1982. – 311 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

6. Дивослово. – 2004. – № 7 – 9.
7. Дорошенко С. І. Граматична стилістика української мови / С. І. Дорошенко. – К. : Рад. шк., 1985. – 200 с.
8. Дубовик Л. І. Логіко-граматичні аспекти категорії причини : дис. ... кандидата філол. наук : 10. 02. 01 / Дубовик Людмила Іванівна. – Горлівка, 2005. – 212 с.
9. Загнітко А. П. Синтагматика прийменників зі значенням мети / А. Загнітко, Н. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 131 – 142.
10. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції мети в сучасній українській мові : [навч. посіб.] / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1972. – 25 с.
11. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків [Текст] : [довідник з історії України] / М. Котляр, С. Кульчицький. – К. : Україна, 1993. – 379 с.
12. Лещенко В. Л. Русские и белорусские целевые предлоги : сходства и различия / В. Л. Лещенко // Вестник Моск. ун-та. Серия 9 : Филология. – Москва, 2003. – № 4. – С. 104 – 107.
13. Рудь М. Д. Борівітер : [романи, оповідання] / М. Д. Рудь. – К. : Дніпро, 1972. – 587 с.
14. Самчук У. Марія. Куди тече та річка / У. Самчук. – К. : Наук. думка, 2003. – 416 с.
15. Симоненко В. А. У твоєму імені живу : [поезії, оповідання, щоденникові записи, листи] / В. А. Симоненко. – К. : Веселка, 2003. – 382 с.
16. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ "БАО", 2007. – 416 с.
17. Степаненко М. І. Про обов'язкові й необов'язкові поширювачі в простому реченні / М. І. Степаненко // Рідний край : науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – Полтава, 2000. – № 2 (3). – С. 27 – 32.
18. Україна молода. – 2009. – № 137 – 142, 215 – 218.
19. Українська правда. – 2008. – № 76 – 80.
20. Урядовий кур'єр. – 2009. – № 58, 126, 204.
21. Чайковський А. Я. Сагайдачний : у 3 кн. : [іст. роман] / А. Я. Чайковський. – К. : Варта, 1993. – 572 с.
22. Черногуз О. Ф. Претенденти на папаху : [сатиричний роман] / О. Ф. Черногуз. – К. : Рад. письменник, 1983. – 406 с.

В статье рассмотрена проблема функционирования предложно-падежных форм обязательных адverbиальных синтаксем с целевой семантикой в современном украинском литературном языке; проанализированы их семантико-синтаксические особенности в структуре простого предложения.

Ключевые слова: предложно-падежная форма, обязательная синтаксема, целевая семантика, адverbиальный компонент, простое предложение.

The article deals with the problem of the functioning of the preposition-case forms of the obligatory adverbial syntaxemes with aim semantics in the modern Ukrainian language. Their semantic and syntactical peculiarities have been thoroughly analysed in the structure of the simple sentence.

Key words: preposition-case form, obligatory syntaxeme, aim semantics, adverbial component, simple sentence.